

नेपालका आदिवासी अधिकार सम्बन्धी उच्च स्तरीय नीतिगत संवाद
काठमाडौं, पुष २२-२३, २०७३

मुख्य निश्कर्षहरू^१ र भावी कार्यदिशा

अन्तर सम्बन्धीत सवालहरू

- नेपालका आदिवासीहरुको अधिकार पूर्ण रूपमा सम्बोधनका लागि^२ अन्तर्राष्ट्रियकानुनहरु (शिष्श गरी आइएलओ १६९; अन्डीप) अन्तर्गत रही नेपालको संविधान, २०७२को अर्थपूर्ण संसोधनको माग गरिन्छ ; अर्थपूर्ण संसोधन संघीयता, धर्मनिरपेक्षता भाषिक अधिकार, समानुपातिक समावेशी, भूमि माथिको अधिकार, भूक्षेत्र र प्राकृतिक स्रोतहरु, वौद्धिक सम्पत्ति आदिको नजरअन्दाज नहुने गरि गरिनु पर्ने; (प्रा हाँचेथु) समानुपातिक समावेशीतालाई अर्थ पूर्ण बनाउन समानुपातिक समावेशीको प्रावधानलाई संविधानको मौलिक हक अन्तर्गत राखिनु पर्ने (भाग ३); हाल यो निर्देशक सिद्धान्त अन्तर्गत रहेको छ (भाग ४); यी विषयहरु आगामी संविधान संसोधनको छलफलका क्रममा उठाउने सहभागी सांसदहरुले प्रतिवद्धता जाहेर गरे।
- संसोधन गर्न नपर्ने र विवादित नभएका संविधानका प्रावधानहरुको प्रभाकारी र तत्काल कार्यान्वयनको माग गरिन्छ (जस्तै: मातृ भाषामा शिक्षा)।
- आइएलओ १६९ यो अनुमोदन गर्ने २२ देशहरु मध्ये नेपाल पनि एक हो तसर्थ यो राज्यको दायित्व होछ र अन्डीपको पूर्ण कार्यान्वयनको लागि राज्य (नेपाल सरकार) सँग माग गरिन्छ, माग गरिन्छ। राष्ट्रिय योजना आयोगले १३ औं योजना (२०१३)को राज्य पुर्नसंचना नीति अन्तर्गत आइएलओ १६९ सँग बाझिने प्रावधानहरु संसोधनको प्रश्ताव गरेको छ।^३
- नेपालका आदिवासीहरुको सबै संवैधानिक अंगहरु र आयोगहरुमा पूर्ण र अर्थपूर्ण सहभागीताको माग गरिन्छ। राष्ट्रिय योजना आयोगले १३ औं योजनामा समावेशी परामर्श र सहभागीतको कानूनी र नीतिगत व्यवस्थाको प्रश्ताव गरेको छ। आइएलओ १६९ र अन्डीपको प्रावधानहरुको सम्मान गर्दै नेपालका आदिवासीहरुको सबै संवैधानिक अंगहरु र आयोगहरु (आदिवासी जनजाति आयोग^५, थारु आयोग, राष्ट्रिय महिला आयोग^६, राष्ट्रिय समावेशी आयोग^७ र राष्ट्रिय स्तरका संयन्त्रहरु (महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले समाज कल्याण ऐन, १९९२ र राष्ट्रिय संस्कृति नीति संसोधन प्रक्रिया अधि बढाएको छ) मा पूर्ण र प्रभावकारी समावेशीकरण गरिनु पर्ने ; ती अंगहरु, आयोगहरु र संयन्त्रहरुमा आदिवासीहरुको प्रतिनिधित्व उनीहरुको प्रतिनिधिमूलक संस्थाहरु मार्फत उनीहरुको पहिचान र चुन्ने पाउने पर्ने; हाल, आदिवासीहरु टोकन प्रतिनिधिका रूपमा मात्र प्रतिनिधित्व गरिरहेका छन्; राष्ट्रिय योजना आयोगले आफ्नो १३ औं योजना र कार्यक्रममा आदिवासीहरुको प्रतिनिधिमूलक संस्थाहरुको संस्थागत विकास गरिनु पर्ने।
- आदिवासीहरुको संवैधानिक आयोग पूर्ण रूपमा सक्षम, स्वतन्त्र र स्रोत सम्पन्न बनाइनु पर्ने।

^१ मुख्य निश्कर्षहरू ६ विषयगत समुह, १६ कार्यपत्र प्रस्तुती, समुह कार्यहरु र छलफलहरुबाट निकालिएका हुन।

^२ माननीय मोहना अन्सारी, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका आयुक्तले नेपालको संविधान, २०७२ कार्यान्वयनका लागि विभिन्न चुनौतीहरु रहेको बताइन।

^३ संघीय मामला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय (आदिवासीहरुको लागि फेकल मन्त्रालय) का लिला अधिकारीका अनुसार हाल सम्म आइएलओ महासन्धी १६९ कार्यान्वयनका लागि राष्ट्रिय कार्ययोजना छैन र सो महासन्धीसँग बाझिएको कानूनहरु संसोधन गरिएको छैन। राजनीति इच्छा शक्ति र खण्डीकृत तथ्यांकको अभाव भएको पनि उनले बताइन।

^४ राष्ट्रिय योजना आयोग, तेह्रौं तीन वर्षीय योजना (२०७०/७१-२०७१/७२)

^५ धारा २६१

^६ धारा २५२

^७ धारा २५८

- एक द्वारा/एजेन्सी मोडेल⁸ कार्यान्वयनका लागि आदिवासीहरुको छुटौटै मन्त्रालय स्थापनाका लागि माग गर्दछौं ; हाल विधिन क्षेत्रगत मन्त्रालयहरुसँग म्यान्डेट रहेको छ ; संघीय मामला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयलाई फोकल मन्त्रालयको रूपमा मानिएको छ, तर भाषा सम्बन्धमा शिक्षा मन्त्रालय; साँस्कृतिक नीति (र सिमान्तकृत समुदाय) नागरिक उड्डयन, पर्यटन तथा संस्कृति मन्त्रालय⁹ अन्तर्गत; जल स्रोत, उर्जा मन्त्रालय अन्तर्गत, वन, वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय अन्तर्गत, भूमि सम्बन्धमा भूमि सुधार मन्त्रालय अन्तर्गत रहने व्यवस्था रहेको छ ।
- नेपालका आदिवासीहरुको भूमि, भूक्षेत्र र प्राकृतिक स्रोतहरु माथिको पूर्व जानकारी सहितको मन्जुरीको अधिकार सम्मानका लागि माग गर्दछौं; हाल, राज्यले FPIC कार्यान्वयन गर्नुको सटटा टोकान अथवा मनोनयनलाई प्राथमिकता दिने गरेको छ, र राज्यले आदिवासीहरुको भूमि तथा प्राकृतिक स्रोतहरु माथिको अधिकारको सम्मान गर्नुको सटटा जीविकोपार्जन सम्बन्धी कामलाई प्राथमिकता दिने गरेको छ । नेपालका आदिवासी अधिकार सम्बन्धी उच्च स्तरीय नीतिगत संवादको निश्कर्षलाई सम्बन्धी मन्त्रालयहरु, संयुक्त राष्ट्र संघका निकायहरु¹⁰, एम बि डी लगायत, मा पठाउने; राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग र आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठानले विशेष रूपमा यो निश्कर्ष पत्रको माग गरेको छ । यो निष्कर्ष पत्र कार्यान्वयनको अनुगमन गरिनु पर्ने ।

विषयगत सुमह १: व्यापार र मानव अधिकार, पूर्व, स्वतन्त्र जानकारी सहितको मन्जुरी र राज्य पुनर्संरचना

- स्थानीय निकाय, विशेष र संरक्षित क्षेत्र सीमा निर्धारण आयोगले हालै बुझाएको प्रतिवेदन पुनर्मुल्यांक तथा संसोधन गरिनु पर्ने; यो आदिवासीहरुसँग परामर्श विना र राज्यको कानूनी दायित्व उल्लंघन गरी तयार गरिएको छ ; नयाँ गठित प्रदेश तहको राजनीतिक एकाइहरुको आदिवासीहरुको सम्मान पूर्ण अंशियारीको सुनिश्चिततका लागि प्रदेशहरुको सीमांकनमा पुनर्विचार गरिनु पर्ने^{प्रा.} हाँचेथेस धर्मनिरपेक्षता, बहुलवाद, समावेशकरण र संघीयता सहितको नेपालको पुनर्संरचना अझै प्राप्त गर्न बाँकी अथवा प्राप्त हुन नसकेको लक्ष्य हो ।
- जल विद्युत विकास परियोजनाहरुमा आइएलओ १६९ कार्यान्वयनका लागि उर्जा मन्त्रालयले निर्देशन जारी गर्न माग गर्ने -हाल मन्त्रलयले वातवरणीय प्रभाव मूल्यांकन र IEE गर्ने क्रममा आफूना दस्तावेजहरु संसोधनका लागि परियोजनाहरुलाई आग्रह गर्ने गरेको छ¹¹
- कानून र नीतिहरुमा आदिवासीहरुको FPIC को अधिकार समावेश गरिनु पर्ने ।
- उर्जा परियोजनाहरुमा लाभको बाँडफाँडको सिद्धान्त (जैविक विविधता सम्बन्धी महासन्धी, १९९२ सँग सम्बन्धीत नागोया प्रोटोकल, २०१० को सिद्धान्तले आदिवासीहरुको वैशाणुगत स्रोतमाथिको परम्परागत ज्ञानको सुनिश्चित गर्दछ) को पूर्ण कार्यान्वयनको माग गरिन्छ । लाभको बाँडफाँड वन, चरण क्षेत्र, प्राकृतिक स्रोतहरुमा पनि समावेश गरिनु पर्ने ; वन मन्त्रालयको पतिनिधिका अनुसार यार्सा गुम्बा संकलनबाट प्राप्त राजश्व समुदायलाई हस्तान्तरण गर्ने विषयमा काम भइरहेको छ ।
- आदिवासीहरुलाई प्रभाव पार्ने कार्यक्रमहरुको साँस्कृतिक, वातावरणीय र सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन निर्देशिका तयार पार्ने ।

विषयगत सुमह २: लैंगिक समानता, संस्कृति र भाषा

- महिलासँग सम्बन्धीत: आदिवासी महिलासँग सम्बन्धीत विशिष्ट सवालहरुको सम्बोधन गरिनु पर्ने ; हाल आदिवासी महिलाको सवालहरु राज्य र दाताहरुको प्रणालीका कारण विभक्त बनेको छ ; उनीहरु सरकारको कानून र नीतिहरुमा पार्ने ।

⁸ संघीय मामता तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयका लिला अधिकारीले आदिवासी सवालका लागि "single shopping model" को प्रस्ताव गरेका छन् ।

⁹ संस्कृति, पर्यटन तथा नागरीक उड्डयन मन्त्रालयका भरत मणि सुवेदी

¹⁰ राजा देवाशिस रोयले UNDP Country Director सँग भेट गर्नु हुने छ ।

¹¹ सरोज राज अधिकारी, सिनियर डिभिजन इन्जिनीयर, उर्जा मन्त्रालय

अअदृश्य छन्; उनीहरु दोहोरो विभेदमा परेका छन् (आदिवासी र महिला भएकै कारण); आदिवासी आयोगले महिला अधिकार छुट्याएको छैन भने महिला आयोगले आदिवासी महिलाको सवालहरुलाई पहिचान गरेको छैन।

- भाषासँग सम्बन्धीत: द्विभाषिक र बहुभाषिक (आदिवासी, राष्ट्रिय र अंग्रेजी) शिक्षामा लगानी र त्यसको प्रवर्धन गर्नु पर्ने ; अन्तर्रिम संविधानको प्रावधानहरुलाई पछ्याउदै राष्ट्रिय योजना आयोगले आफ्नो १३औं योजनामा विद्यालय स्तरमा त्रिभाषीक शिक्षा नीतिको सिफरिश गरेको छ। नेपालको संविधान, २०७२ ले सबै मातृभाषालाई राष्ट्र भाषाको रूपमा मान्यता दिएको छ; भाषिक खाका तयार गरिनु पर्ने; मातृभाषामा शिक्षाले निरन्तर चुनौतीहरु भोगी रहेको छ; सन् २०११को जनगणनाले १२३ भाषा बोलिने भनेको भए तापनि त्यो भन्दा बढी रहेका छन्। त्रिभुवन विश्वविद्यालयले भाषिक सर्वेक्षण गरेको छ, तर शिक्षण सामग्रीहरु र शिक्षकको व्यवस्था गरेको छैन। आदिवाहरुको भाषामा शिक्षाका लागि द्विभाषिक शिक्षा कार्यान्वयनका लागि शिक्षण सामग्री तथा व्यक्तरण निर्माका लागि अध्ययन गरिनु पर्नें¹²; राष्ट्रिय योजना आयोगले चलिरहेको १४औं योजना¹³ मा संख्यात्मक रूपमा कम भएका समुदायहरुको भाषा, संस्कृतिको संरक्षण संवर्धनक तथा स्वास्थ्यमा पुँचका लागि विभिन्न विशिष्ट योजना तथा कार्यक्रमहरु प्रश्ताव गरेको छ।
- संस्कृतिसँग सम्बन्धीत: महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले राष्ट्रिय संस्कृति नीति, २०११ संसोधनको प्रक्रिया अगाडी बढाएको छ; त्यस प्रक्रियामा आदिवासीहरुको सहभागीता हुनु पर्छ; मन्त्रालयले दृश्य तथा अदृश्य साँस्कृतिक धरोहरहरुको दस्तावेजीकरणको काम गरि रहेको छ; साथै सो मन्त्रालयले समाज कल्याण ऐन, १९९२ पनि संसोधनगरिरहेको छ- त्यसमा आदिवासी महिलाको प्रतिनिधित्वको वारेमा सोचिनु पर्छ।
- बौद्धिक सम्पत्तिसँग सम्बन्धीत: आदिवासीहरुको बौद्धिक सम्पत्ति माथिको अधिकार संरक्षण र संवर्धनका लागि कानून तथा नीतिहरु तयार गरिनु पर्ने।

विषयगत सुमह ३: सामुहिक अधिकार र कानून, नयाँ बन्ने कानून, संविधानमा आदिवासीहरुको अधिकार

- आइएलओ १६९ र अन्डीपसँग सामान्जस्यता ल्याउनका लागि बहुत रूपमा कानून तथा नीतिहरुको अध्ययन गरिनु पर्ने, विशेष गरी स्वायत्ता र स्वशासनको अधिकार, समानुपातीक समावेशी, सहभागीतामूलक सिद्धान्त नेपालको संविधानको आधारमूलक सिद्धान्त हो।¹⁴
- नेपालको संविधान, २०७२ मा सुनिश्चित गरिएका अधिकारहरु आदिवासीहरुसँग पूर्ण रूपमा परामर्श गरी कार्यान्वयन गरिनु पर्ने ; नेपालको संविधान, आइएलओ १६९, अन्डीप र UN WICP Outcome Document 2016 को आधारमा कार्यान्वयन गरिनु पर्ने। कि नयाँ कानूनहरु बनाएर वा विद्यमान कानूनहरुको संसोधन गरेर। आदिवासी जनजाति आयोग सम्बन्धी मस्यौदा नीति हालै संसदमा पेश भएको छ ; यसले राष्ट्रिय नीति र कार्यक्रमहरु बनाउने र कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने छ।
- साँस्कृतिक संरक्षण तथा आर्थिक विकासका लागि संविधानमा व्यवस्था भए अनुसार विशेष, संरक्षित र स्वायत्त क्षेत्र निर्धारण गरिनु पर्ने। संविधानले साँस्कृतिक संरक्षण तथा आर्थिक विकासका लागि विशेष, संरक्षित र स्वायत्त क्षेत्रहरुको परिकल्पना गरेको छ। स्थानीय निकाय, विशेष र संरक्षित क्षेत्र सीमा निर्धारण आयोगले पर्याप्त मात्रामा परामर्शको गरेको छैन र कुनै पनि विशेष तथा संरक्षित क्षेत्रको प्रश्ताव गरेको छैन। प्रा. हाँचेथु पहिचानमा आधारित संघीयता: सामाजिक पहिचानलाई राजनीति क्षेत्रका रूपमा मान्यता दिइनु पर्ने, संविधानले जातीयतालाई राजनीति क्षेत्रको रूपमा अस्वीकार गरेको छ।
- विभिन्न मस्यौदा नीतिहरु (नेपालको संविधान, २०७२ अन्तर्गत बन्ने) सार्वजनिक सूचना, परामर्श र सुझावका लागि सार्वजनिकीकरण गरिनु पर्ने।
- नेपालमा आदिवासीहरुका लागि संस्थागत संयन्त्रहरुको क्षमता अभिवृद्धि जस्तै प्रतिष्ठान र स्थानीय निकायहरु

¹² डिल्लीराम रिमाल, शिक्षा मन्त्रालय

¹³ राष्ट्रिय योजना आयोग, १४औं योजना (आव २०७३/७४-२०७५/७६)

¹⁴ तोया अधिकारी, कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय

- नेपालका आदिवासीहरुको अधिकार रक्षाका लागि कानूनी सहायता प्रदान गरिनु पर्ने । नेपाल बार¹⁵सँग सहकार्य गरिनु पर्ने र बार अन्तर्गतको आदिवासीसँग सम्बन्धीत समितिले राज्यसंगको कानूनी लैडाइमा कानूनी सहायताको विस्तार गर्ने प्रतिवद्धता जाहेर गरेको छ ।

विषयगत सुमह ४: भूमि अधिकार, संरक्षित क्षेत्र र जल बायु परिवर्तन

- आदिवासीहरुको वन, प्राकृतिक स्रोत र भूमि माथिको सामुहिक अधिकारलाई मान्यता दिनु पर्ने, आइएलओ १६९, अन्डीप र UN WCIPI Outcome Document सँग पूर्ण रूपमा मेल खाने गरी जल, जमिन, जंगल र अन्य स्रोतहरुसँग सम्बन्धीत संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय स्तरको नीति तयार गरिनु पर्ने ; राष्ट्रिय योजना आयोगले आफ्नो १३औं योजनामा आदिवासीहरुको जल, जमिन, जंगल र खनिजहरुमा पहुँच तथा व्यवस्थापनमा प्राथमिकता दिनका लागि प्रश्ताव गरेको छ, तर ती प्रावधानहरुलाई १४औं योजनामा प्राथमिकतामा राखिएको छैन, आदिवासीलाई यसमा कम प्राथमिकता दिइएको छ ।
- भूमिसँग सम्बन्धीत¹⁶: सार्वजनिक भूमिहरु (वन, चरण क्षेत्र, नदी र पहाडहरु) मा आदिवासीहरुको अधिकारको सम्मान गरिनु पर्ने । terra nullius र Eminent Domain सिद्धान्तको आधारमा नेपालको इतिहासमा आदिवासीहरुको परम्परागत भूमि प्रथाजनित कानूनहरु खोसिएका छन्; भूमि आदिवासी र राज्यको हुन्छ (किपट भूमि र रैकर भूमि); वर्तमन अवस्थामा Regalian सिद्धान्तको¹⁷ आधारमा नेपालका भूमि राज्यको भूमि हो; आदिवासीहरु आफैनै परम्परागत भूमिमा भूमि हिन सुकूम्बासी बनेका छन् (थारु कमैया) । आदिवासीहरुको परम्परागत भूमिको क्षेत्र पहिचान गरिनु पर्छ ; आदिवासीहरुको भूमि अधिग्रहण FPIC को सिद्धान्तमा आधारित रहेर गरिनु पर्ने । आदिवासीहरुको भावना -(पवित्र जल, याक चरण, जडिवुटी संकलन, वन र पहाड) समेट्ने गरी बृहत भू उपयोग योजना तर्जुमा गरिनु पर्ने ।
- एकीकृत संघीय भूमी ऐन बनाइनु पर्ने । नयाँ संविधान अन्तर्गत हाल सम्म कुनै पनि भूमि ऐन बनेको छैन । नेपालको संविधान, २०७२ अन्तर्गत भूमि सम्बन्धी कानून निर्माका लागि प्रतिनिधि मन्त्रालय भूमि सुधार मन्त्रालयले प्रश्ताव गरेको छ, सो आइएलओ महासन्धी १६९ का प्रावधानहरुलाई समेट्ने गरी गरिनु पर्ने । त्यो कानूनले राउटेहरुको वन माथिको अधिकार र शेर्पा र गुरुडहरुको याक चरण क्षेत्रको अधिकार सुनिश्चित गरिनु पर्ने । राज्यले आइएलओ १६९ अन्तर्गत रही अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरुको कार्यान्वयन गर्नु पर्ने । राज्यले आदिवासीहरुको भूमि अधिग्रहण बापत क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गर्नु पर्ने ।
- वनसँग सम्बन्धीत¹⁸: नेपालको संविधान, २०७२ ले प्राकृतिक स्रोतहरुको संरक्षण, सम्बर्धन र दीर्घो उपयोगका बारेमा बोलेको छ ; जहाँ लाभको बाँडफाँड स्थानीयहरुको विशिष्ट अधिकार सहित समतामूलक आधारमा हुने बताइएको छ ; राष्ट्रिय वन नीति, २०१५ले जैविक विविधतामा थप पहुँच बढ़ि गरेको छ ; नयाँ वन नीतिको मस्यौदा तयार हुने क्रममा रहेको छ । वन मन्त्रालयका प्रतिनिधिका अनुसार परम्परागत अधिकारलाई ध्यानमा दिइनु पर्छ, र तर काम र कुराका बीच खाडल रहेको उनले स्वीकारे । नीतिहरुले आवश्यक कानूनी, संस्थागत तथा प्रशासनिक व्यवस्थाहरुको अभाव भोगेका छन् । हाल, राज्यले आदिवासीहरुलाई उनीहरुको जीविकोपार्जनका लागि वन तथा सार्वजनिक भूमिहरुमा पहुँच दिएको भए तापनि उनीहरुको अधिकारलाई मान्यता दिएको छैन ।
- भूमि, वन, र प्राकृतिक स्रोतहरुका साथै कार्बन अधिकारसँग सम्बन्धीत सबै प्रक्रिया र संयन्त्रहरुमा FPIC को पूर्ण कार्यान्वयनको माग गरिन्छ ।
- नीति तथा कार्यक्रमहरु कार्यान्वयका क्रममा आदिवासीहरुको सवालहरुलाई पहिचान गरी अर्थपूर्ण सूचाँकहरु तयार गरिनु पने ।

¹⁵ शेर बहादुर के सी, अध्यक्ष, नेपाल बार एसोसियसन

¹⁶ लिला नाथ दाहाल, भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय

¹⁷ Regalian सिद्धान्तका अनुसार सार्वजनिक सबै भूमि राज्यको हुन्छ, त्यसको स्वामित्व राज्यसँग रहन्छ र त्यसको रक्षाको दायित्व समेत राज्यसँग रहन्छ ।

¹⁸ तोया नाथ अधिकारी, वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय

विषयगत सुमह ५: आदिवासी र सरकार (राज्य) बीच सहकार्य र संवादका संयन्त्रहरु

- अन्डीप अनुसार, नेपालका आदिवासीहरु निम्न अधिकारहरु उपभोग गर्न पाउँछन् (क) आत्मनिर्णयको अधिकार (ख) स्वायतता र स्वशासनको अधिकार (ग) FPIC को अधिकार (घ) भूमि, भूक्षेत्र र स्रोतहरुमाथिको अधिकार (ड) पहिचानको अधिकार, सम्झौताहरु, सहमतिहरु र अन्य रचनात्मक व्यवस्थाहरु कार्यान्वयनको अधिकार।
- आइएलओ १६९ अन्तर्गत नेपालका आदिवासीहरुले निम्न अधिकारहरु दाबी गर्न सक्छन् (क) परम्परागत रूपमा भोग चलन गरेको वा चर्चेको भूमि माथि प्रभुत्व कायम गर्न सक्ने (ख) भूमि अतिक्रमण तथा विस्थापनबाट सुरक्षाको अधिकार (ग) विना भेदभाव सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक तथा आध्यात्मिक मूल्य मान्यताहरु मान्न पाउने (घ) परामर्श तथा सहभागीताको अधिकार (ड) आदिवासी भाषामा शिक्षाको अधिकार।
- नेपालका आदिवासीहरुको सर्वमान्य परिभाषा परामर्शको आधारमा तयार पारिनु पर्ने ।¹⁹

विषयगत सुमह ६: आदिवासीहरु र २०३० एजेण्डा (दीगो विकासका लागि),²⁰ २०१७ मा हुने दीगो विकास लक्ष्य राष्ट्रिय समिक्षा समावेशको सवाल

- (UN) Outcome Document of the World Conference on Indigenous Peoples (A/RES/69/2) (2014)को आधारमा नेपाला आदिवासीहरुले अन्डीपमा भएका लगायत निम्न अधिकारहरुको दाबी गर्न सब्छन् (क) आदिवासीहरुलाई प्रभाव पार्ने एक्कृत सँग सम्बन्धीत कानूनी तथा प्रशासनीक संयन्त्र (संविधान निर्माण लगायत) (ख) सरकारले राष्ट्रिय कार्ययोजना कार्यान्वयन, कानूनी, नीतिगत तथा प्रशासनिक संयन्त्रका लागि, अन्डीप र २०३० विकास लक्ष्य लगायतको सन्दर्भमा (ग) आदिवासीहरुको आर्थिक अवस्थाका बारे खण्डीकृत तथ्यांक र आवश्यक बृहत सूचांक तयार, आधार तथ्यांक, जनगणना र अनुगमनका लागि ।
- विद्यमान आइएलओ १६९ कार्यान्वयन सम्बन्धी मस्यौदा राष्ट्रिय कार्ययोजनाको आधारमा आदिवासी अधिकारसँग सम्बन्धीत राष्ट्रिय कार्ययोजना²¹को थप व्याख्या तथा कार्यान्वयन गर्न प्रश्ताव गर्ने, जुन संघीय मामला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले संसोधन गरि रहेको छ । यो आदिवासीहरु र उनीहरुको प्रतिनिधिमूलक संस्थाहरुसँग पूर्ण परामर्शमा मात्र गरिनु पर्ने ; र त्यो प्रक्रियामा आदिवासी महिलाहरुको प्रतिनिधिहरुको सवाललाई पुनर्विचार गरिनु पर्ने ।
- प्रत्येक UN का एजेन्सीहरुले राष्ट्रिय स्तरमा आदिवासी, लैंगिक र समावेशीसँग सम्बन्धीत नयाँ नीति बनाइनु र नयाँ नीति बनाउनु पर्ने र अन्डीपसँग नवाभिने बनाउनका लागि नीति कार्यान्वयन निर्देशिकाहरु तथा कार्यदक्षता मुल्यांकन सूचांक बनाउनु पर्ने ; हरेक परियोजनाहरुमा आदिवासीहरुको संयन्त्र सुनिश्चितता र UN एजेन्सीहरुमा आदिवासी auditing संचालन गरिनु पर्ने लगायत ।
- संयुक्त राष्ट्र संघ भित्र आदिवासी अधिकार, लैंगिक तथा समावेशी सवलामा छुटै स्थायी समितिको स्थापना गरिनु पर्ने, संयुक्त राष्ट्र संघ भित्र साथै अन्तरसम्बन्धीत कार्य समुह आदिवासीहरुमा केद्रीत भएर स्थापना गरिनु पर्ने र गल कथकतभ भित्र नीतिगत तहमा आदिवासीहरुको सहभागी रहनु पर्ने ।

¹⁹संघीय मामला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयका लिला अधिकारी लेख्न, नेपालमा आदिवासीका सम्बन्धमा कृनै पनि सर्वमान्य परिभाषा रहेको छैन । त्यसै गरी कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयका तोया अधिकारी र वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालयका धनन्जय आचार्यले पनि आदिवासीको आधिकारीक परिभाषाको अभाव रहेको बताए । तर आदिवासी सम्बन्धी कार्यात्मक परिभाषा रहेको छ । सन् १९९३ भएको नेपालका आदिवासी अधिकार सम्बन्धी भेलाले आदिवासी सम्बन्धी क्राइटरिया प्रश्ताव गरेको छ । आदिवासी जनजाति उत्थान प्रतिष्ठान ऐन, २०५८ ले आदिवासीको परिभाषा गरेको छ र ५९ आदिवासी समुह पहिचान गरेको छ । राजा देवाशिस रोयले आदिवासीको परिभाषा सम्बन्धी क्राइटरियाहरु संकलन गरेका छन् ।

²⁰ २०३० एजेण्डाले सो एजेण्डा कार्यान्वयनका क्रममा राष्ट्रिय कार्ययोजनामा आदिवासीहरुको सवाल समावेश गर्नका लागि प्रश्ताव गरेको छ र योजना अन्डीपसँग मेल खाने हनु पर्ने बताएको छ ।

²¹ नेपाल सरकारले आदिवासी विकास सम्बन्धी प्रावधानहरु दौॱै योजना देखि समावेश गर्न थालेको हो ।

- UN Country Team लाई आदिवासी अधिकारसँग सम्बन्धीत UN System-wide Action Plan (SWAP) कार्यान्वयनका लागि प्ररित गर्ने र UN system भित्र आदिवासीहरुको सवाल समाविष्ट गर्नका लागि संवाद गर्ने ।
- UN Development Assistance Framework (UNDAF) 2018-2022 आदिवासी अधिकार समावेश गराउनका लागि UN Country team को सहयोगमा राष्ट्रिय योजना आयोगलाई प्रश्ताव गर्ने र UNDAF तयारीमा आदिवासीहरुलाई परामर्श गरिएको सुनिश्च गर्ने, अन्डीपको धारा १९ र अन्य सम्बन्धीत अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरुसँग मेल खाने गरी पूर्व जानकारी सहितको सहमतिको कार्यान्वयनका लागि अध्ययन गर्ने ।
- UN Country Team को सहयोगमा राष्ट्रिय योजना आयोगलाई २०३० दीगो विकास लक्ष्यप्रतिको प्रतिवद्धता पूरा गर्ने क्रममा आदिवासीहरुको सम्पूर्ण अधिकार कार्यान्वयन गर्न र राष्ट्रिय योजना²² विस्तारका लागि प्रश्ताव गर्ने; निम्न काम गर्ने, (१) दीगो विकास लक्ष्य कार्यक्रम कायान्वयन अवधि भर आदिवासीहरुको पहिचासँग सम्बन्धीत खण्डीकृत तथ्यांक संकलन गर्नु पर्ने (२) राष्ट्रिय सूचाँकहरुमा आदिवासीहरुसँग सम्बन्धीत विश्वव्यापी सूचाँकहरु²³ समावेश गर्ने (३) २०१७ मा हुने उच्च स्तरीय राजनीतिक फोरम को मूल्यांकनमा आदिवासीहरुको सहभागीता गराउने (४) २०३० विकास लक्ष्यको कार्यान्वयन, अनुगमन र संसोधनमा आदिवासीहरुको प्रभावकारी सहभागीता गराउने ।

²² UN Third Committee 2016 Resolution on the Rights of Indigenous Peoples adopted in December 2016 सँग मेल खाने प्रकारको भाषा हुनु पर्छ ।

²³ आदिवासीहरुले विशेष गरी निम्नसूचाँक समावेशको माग गरेका छन्, 1.4.2/5.a.1 भूमि अधिकार र स्वमित्व 2.3.2 आदिवासीहरु पद्धति अनुसार साना स्तरको खाद्यान्त उत्पादन र आय आर्जन, 4.5.1 आदिवासीहरुमो शिक्षामा पहुँच र 10.3 1/16.b.1 विभेदसँग सम्बन्धीत (United Nations Statistical Commission (E/CN.3/2016/2/Rev.1)